

VLOEIBARE WAARDEN

Herman De Dijn

Vloeibare waarden

Politiek, zorg en onderwijs in
de laatmoderne maatschappij

Pelckmans • Klement

Voor meer info: www.pelckmans.be
of www.uitgeverijklement.nl

© 2014, Herman De Dijn en Pelckmans Uitgeverij nv,
Brasschaatsteenweg 308, 2920 Kalmthout

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave
mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar
gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke
voorafgaande en schriftelijke toestemming van de
uitgever, behalve in geval van wettelijke uitzondering.

Informatie over kopieerrechten en de wetgeving met
betrekking tot de reproductie vindt u op www.reprobel.be.

All rights reserved. No part of this book may be
reproduced, stored or made public by any means
whatsoever, whether electronic or mechanical, without
prior permission in writing from the publisher.

D/2014/0055/126

ISBN 978 90 289 7687 0 (uitgeverij Pelckmans, België)

ISBN 978 90 8687 139 1 (uitgeverij Klement, Nederland)

NUR 736

Cover en opmaak www.intertext.be

Inhoud

Inleiding 7

- 1 Heerlijke nieuwe wereld? 11
- 2 Verzuiling, ontzuiling en pluralisme 27
- 3 Autonomie, paternalisme en disciplineren in
maatschappelijke zorg en hulpverlening 49
- 4 Markt- en managementdenken in zorg en onderwijs 67
- 5 Vermaatschappelijking van de zorg:
in welke maatschappij? 79
- 6 Onderwijs en zingeving in de laatmoderne
maatschappij 93
- 7 Het einde van de universiteit? 115
- 8 De rol van filosofie in de laatmoderne
samenleving 131
- 9 Onze laatmoderne tijd: *liquid modernity* 149

Noten 165

Personenregister 183

Ter nagedachtenis van mijn moeder
(overleden 6 december 2013)

Inleiding

In mijn boek van 1994 *Hoe overleven we de vrijheid?* (vier herdrukken bij Pelckmans – Klement) analyseerde ik de tijd waarin we leefden, de postmoderne tijd. Twintig jaar later is het interessant en relevant na te gaan hoe die post- of laatmoderne tijd intussen geëvolueerd is. De mentaliteitsverandering die twintig jaar geleden zichtbaar werd, maar die ik toen niet voor zegezeeker hield, heeft zich intussen helemaal doorgezet en dat op een wijze die men toen nauwelijks voor mogelijk houden kon. Die evolutie heeft ongetwijfeld te maken met de zich doorzettende ‘individualistische’ tijdsgeest, maar ook meer concreet met de invloed van de paarse regeringen en hun wetgevingen en met de zwakheid van andere gedachtestromingen, zuilen, partijen en instellingen. Het ‘individualisme’ is geen keuze, maar een sociaal effect.

De ideologie die intussen dominant is geworden in politiek en media en die ook de geesten verregaand (zij het natuurlijk niet totaal) beheerst, is de ideologie van de individuele zelfbeschikking, het daarmee samenhangende maatschappelijke ‘pluralisme’ en een alomvattende beheersingsmentaliteit. Die ideologie spiegelt ons een heerlijke nieuwe wereld voor als we ons individueel en collectief maar door haar laten leiden. Meer en meer worden echter de neveneffecten van de greep van die ideologie op mens en samenleving duidelijk en groeit het verzet. Hoe meer de ideologie zegeviert, hoe meer er sprake is van crisissen allerhande en hoe dieper de malaise in de samenleving

voelbaar wordt. De aanwezigheid van de laatmoderne ideologie is goed merkbaar in diverse terreinen van leven en samenleven. Ik zal haar invloed onderzoeken vooral op de gebieden van zorg, hulpverlening en onderwijs, maar ook in de politiek. Zorg, hulpverlening en onderwijs zijn geen randfenomenen; het zijn domeinen die een fundamentele existentiële, maatschappelijke en politieke betekenis hebben. Hoe we, ook politiek, met zorg en onderwijs omgaan zegt veel over die politiek en over het soort maatschappij waarin we leven.

Ook in de domeinen van zorg, hulpverlening en onderwijs heersen nu de idolen van zelfbeschikking, pluralisme en beheersing gepropageerd door een 'liberale' politiek. Dat resulteert in allerlei opmerkelijke fenomenen zoals de 'vermanaging' van onderwijs, hulpverlening en zorg, de 'vermarkting' van de universiteit, de instrumentalisering zelfs van de filosofie. Het denken wordt gedomineerd door termen als kwaliteit (zelf zoveel mogelijk uitgedrukt in termen van kwantiteit), project, *empowerment*, competenties en door een obsessie met cijfers en lijstjes, evaluatie en transparantie. In het kader van mijn analyse onderzoek ik kritisch de betekenis en de grenzen van de zojuist vermelde fenomenen en noties en ga ik in op de vraag wat echte autonomie, echt pluralisme, echte kwaliteit wel kunnen betekenen. Paradoxaal genoeg leidt de 'liberale' ideologie tot de erosie van de fundamentele voorwaarden van de vrijheid, individueel en collectief, te weten het vertrouwen, de relatie tot objectieve waarden en autoriteit, het bestaan van een gemeenschappelijke redelijkheid, de aanvaarding van tragiek en eindigheid.

Dit boek is het resultaat van mijn nadenken en onderzoek van de laatste jaren vooral over bepaalde evoluties in zorg, hulpverlening en onderwijs en over de invloed van de laatmoderne politiek daarin. Naast een globale analyse van deze evoluties wordt tevens, ter verdieping en concretisering van die analyse, ingegaan op bepaalde specifieke vormen van zorg en onderwijs.

In mijn beschouwingen streef ik naar objectiviteit, maar niet naar vrijblijvendheid. We hebben immers te maken met zaken waartegenover we niet puur afstandelijk kunnen en mogen blijven; niet positie kiezen is hier niet mogelijk.

Verschillende hoofdstukken verschenen als bijdragen in tijdschriften of boeken (de oorspronkelijke plaats van publicatie is te vinden in de noot bij de titel van het betreffende hoofdstuk). Ook deze hoofdstukken werden grondig herwerkt met het oog op de samenhang van het geheel. Aangezien diverse aspecten van de centrale problematiek behandeld worden in verschillende sectoren en op verschillende niveaus, kunnen de hoofdstukken ook los van elkaar of in een andere volgorde gelezen worden. In voetnoten wordt waar nuttig of nodig doorverwezen naar andere hoofdstukken in het boek of naar andere relevante publicaties.

24 december 2013

Heerlijke nieuwe wereld?

Manisch-depressieve tijd

De almaar groeiende technisch-medische beheersing van allerlei deelprocessen van het leven, van conceptie, geboorte, groei, gezondheid, kwetsuren en ziekten, tot meno- en menopauze en nu zelfs de dood, leidt tot steeds grotere verwachtingen, met alle, onder andere financiële, gevolgen van dien. Postmoderne mensen zijn minder en minder bereid om het leven te nemen zoals het komt. Zij willen altijd gezond zijn, in volle kracht tot ver na het bereiken van de pensioenleeftijd. Zij willen kinderen wanneer het hun uitkomt, afhankelijk van hun carrière; ook al leidt dit tot aberrante toestanden. Zij willen dat die kinderen tot perfecte kinderen opgroeien, maar zonder al te veel interferentie met hun eigen 'levensproject'. Zij willen huwen en scheiden wanneer het hun past; doodgaan wanneer het hun past.

Minder en minder wordt aanvaard dat het leven en het geluk verregaand bepaald worden door het lot, vooral door de genetische en sociale loterijen die nog altijd in grote mate onze capaciteiten bepalen en de reële gelijkheid van kansen dwarsbomen. Zoals voorspeld door denkers als Tocqueville en Nietzsche, leidt een vermindering van de ongelijkheid in een moderne, democratische samenleving tot een verheving van de naijver. Vrijheid en gelijkheid voor de wet, ongeacht allerlei verschillen (in afkomst, rijkdom, godsdienst), blijken vandaag

niet langer te voldoen. Het wordt ervaren als onrecht dat men door uiterlijk, afkomst, karakter en dergelijke niet dezelfde erkenning krijgt als anderen. Desnoods grijpt men naar het wapen van de provocatie om die erkenning op een averechtse wijze af te dwingen: op uitdagende manier gebruikt men kenmerken of symbolen die afwijzing of afkeer oproepen (shockerende kledij of symbolen als de swastika). Afwezigheid van reactie leidt tot escalatie van de provocatie: tot men in de belangstelling staat en de anderen kan beschuldigen van intolerantie.¹

Het activisme en de overspannen verwachtingen zijn zo groot dat de terugslag niet kan uitblijven: onderhuidse ontevredenheid die een uitweg zoekt in het voortijdige afbreken van relaties, in depressie en zelfmoord, in hooliganisme, agressie in het verkeer, in het gebruik van kalmeermiddelen en drugs, enzovoort. In Engeland spreekt men nu zelfs van het fenomeen van 'social rage': individuen of groepen die, zonder ogenschijnlijke reden, plots de pedalen kwijt geraken en agressie plegen. Hans Magnus Enzensberger ziet hier en daar al de eerste tekenen van een nieuw soort 'burgeroorlog',² waarbij 'gratuit' geweld en 'gratuite' vernielzucht leiden tot groeiende spanningen, angst en verdedigingsmaatregelen. De goeie burger trekt zich meer en meer in afgescheiden, soms zelfs bewaakte enclaves terug. In Huxleys *Brave New World* was alles in dat opzicht toch beter geregeld: ook de stemmingen en gevoelens van de burgers werden technisch-medisch begeleid, voortplanting en opvoeding hun niet langer ten laste gelegd, de kwaliteit van het leven perfect op peil gehouden en dat leven op het goede moment pijnloos beëindigd. Zijn we naar zo'n maatschappij aan het evolveren, met inbegrip van de scheiding tussen de beschaafden en de wilden? Wellicht leven we binnenkort helemaal in een duale maatschappij waarin de beschaafden door gebrek aan fertiliteit, door het te lang uitstellen van de kindwens, of gewoon uit bewuste keuze, kinderen 'kopen' via IVF en draagmoeders en ze laten opvoeden door zoogmoeders en nanny's die zelf